

‘Poëzie als gebruiksartikel: gelegenheidsgedichten in de zeventiende eeuw’

M.A. Schenkeveld-van der Dussen

bron

M.A. Schenkeveld-van der Dussen, ‘Poëzie als gebruiksartikel: gelegenheidsgedichten in de zeventiende eeuw.’ In: Marijke Spies (red.), *Historische letterkunde. Facetten van vakbeoefening*. Groningen, 1984, p. 75-92.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/sche038poez01_01/colofon.htm

© 2001 dbnl / M.A. Schenkeveld-van der Dussen

Poëzie als gebruiksartikel: gelegenheidsgedichten in de zeventiende eeuw

door M.A. Schenkeveld-van der Dussen

1 Ter inleiding: moeilijkheden bij de receptie

Meestal maakt een moderne Nederlander kennis met oudere poëzie doordat die in een bloemlezing is opgenomen, bijvoorbeeld een bloemlezing als die van Victor van Vriesland die onze hele letterkunde bestrijkt. Daarin staan zo'n veertig gedichten van Vondel en door dat feit alleen al hebben die de status gekregen van iets bijzonders: het zijn literaire kunstwerken die zijn uitgekozen om een blijkbaar belangrijk dichter van vroeger te representeren. Zo'n bloemlezing staat eigenlijk aan het voorlopige einde van een lange weg: in de loop van de eeuwen is het hele oeuvre versmald tot deze keus. Een student-lezer van zo'n bloemlezing zou nieuwsgierig moeten worden naar de totstandkoming ervan. Hij zou dan wat meer terug naar de bron kunnen gaan en in een bibliotheek eens een zeventiende-eeuwse editie van Vondel ter hand kunnen nemen, bijvoorbeeld de *Poëzy of verscheiden gedichten*, verschenen in 1682 en bezorgd door de biograaf van de dichter, Geraerd Brandt. Dat is geen bloemlezing, maar de standaarduitgave: alles staat er bij elkaar, keurig naar genre gerangschikt, een monument voor een bewonderd dichter. De 'Inhoudt' leert ons welke dichtsoorten vertegenwoordigd zijn: zegezangen, lofdichten, klinkdichten, lierdichten, afbeeldingen, bruiloftdichten, lijdgedichten, grafschriften, geboortedichten, dankgedichten, brieven, klachten, hekeldichten, lofdichten op uitgegeven teksten, opdrachten, bijschriften op steden en gebouwen, lofdichten op schilderijen, tekeningen, prenten en andere kunst, bijschriften op gedenkpenningen, schouwburggedichten, gedichten in stamboeken, enzovoorts.

Het lezen van zo'n rijtje kan stof tot overpeinzingen geven: het lijkt wel een bijna uitputtende beschrijving van alle soorten lyriek die een zeventiende-eeuwse dichter maar zou kunnen beoefenen (met als opvallende maar hier niet relevante uitzondering de liefdeslyriek). De conclusie is onontkoombaar: Vondels lyrische oeuvre bestaat voor het grootste deel uit gelegenheidspoëzie, geschreven in nauwe samenhang met allerlei gebeurtenissen, zaken, personen en boeken van zijn eigen tijd. Het gaat om gebruikskunst met een direct aanwijsbare functie, waarschijnlijk heel vaak in opdracht geschreven.

Hoe komt het eigenlijk dat zulke tijdgebonden poëzie bewaard is? Wie heeft het de moeite waard gevonden daarvoor te zorgen? Een begin van een antwoord kunnen we vinden in Geraerd Brandts inleiding op zijn grote Vondel-uitgave, wanneer hij vertelt hoe hij aan het materiaal gekomen is. In de eerste plaats had hij de beschikking over de in 1650 met Vondels medeweten verschenen verzamelbundel *Poëzy*, voorts over ruim zestig handschriften, en ten slotte ook nog over alle gedichten die tussen 1650 en 1679, het jaar van 's dichters dood, waren uitgegeven en die ‘in 't byzonder, of onder andre Dichtverzamelingen gedrukt, door een kunstkenner by een zyn vergadert.’ De eerdere bundeling in *Poëzy* en de handschriften laat ik hier als minder belangrijk voor mijn onderwerp buiten beschouwing. Het gaat me nu om die uit de periode 1650-1679 verzamelde gedichten.

Met die ‘in 't byzonder’ gedrukte gedichten bedoelt Brandt allerlei afzonderlijk verschenen teksten die op een los vel (of in een klein katerntje) gedrukt werden en apart in de handel werden gebracht. Die gedichten op losse vellen oftewel planodrukken nemen in het kader van de gelegenheidspoëzie een centrale plaats in. Door deze wijze van verspreiding kon een dichter heel snel op actuele gebeurtenissen reageren en zich meteen mengen in een proces van oordeelsvorming. Hij kon op die manier ook snel opdrachten uitvoeren en ervoor zorgen dat op de bruiloft van een burgemeester of de begrafenis van een predikant een passend gedicht aanwezig was. De mogelijkheid met zo'n los uitgaafje snel met een reactie te komen, biedt natuurlijk grote voordelen. Anderzijds is zo'n gedicht op een los vel ook heel kwetsbaar: als de vrede is gesloten, het nieuwe gebouw geopend en de bruiloft gevierd, dan kunnen de woorden van de dichter vergeten worden. Of men nu op straat een klein bedrag aan het blaadje heeft gepend of dat men het als gast bij de bezongen gelegenheid cadeau heeft gekregen, in beide gevallen zal men de tekst na gebruik vaak weggooien. En wat niet verkocht bij de drukker achterbleef, kwam volgens een achttiende-eeuwse bron al gauw bij de kruidenier op de hoek terecht als pakpapier. De levensduur van dergelijke teksten is zo heel kort. Na gebruik hadden ze hun zin verloren. Gelegenheidspoëzie verschilt dan nauwelijks van niet-literaire reacties op de actualiteit: in pamflettcatalogussen staan gelegenheidsgedichten dan ook zonder onderscheid naast verwant materiaal in proza.

Maar er is toch een andere kant van de zaak, een artistieke, en daarmee komt de in Brandts citaat van hierboven optredende ‘kunstkenner’ in het vizier. Er is blijkbaar iemand geweest die plano's van Vondels gedichten verzamelde, niet omdat hij zo geïnteresseerd was in de gebeurtenissen of personen die erin bezongen werden, maar omdat hij het werk van de dichter bewonderde. Dat

is een principieel belangrijk verschil. Zo'n verzamelaar geeft te kennen dat het gedicht dat hij bewaart een betekenis heeft die verder reikt dan de directe gebruikswaarde in de maatschappelijke situatie. De tekst verdient het bewaard te blijven, niet in de eerste plaats omdat er zo'n belangrijk onderwerp in wordt behandeld, maar omdat er de hand van een belangrijk dichter in te herkennen is. Zo kan de receptiegeschiedenis van een gelegenheidsgedicht verlengd worden. In Vondels geval was een 'kunstkenner' actief, in andere gevallen zien we een uitgever als bewaarder van literatuur optreden. Dat is het geval bij de ook door Brandt genoemde 'Dichtverzamelingen', dat zijn bloemlezingen waarin van een groot aantal dichters min of meer recent werk door een uitgever gebundeld werd, meestal op basis van eerder verschenen plano-uitgaafjes. Het kan natuurlijk ook de dichter zelf zijn die verzamelt en bundelt en daarmee dan te kennen geeft dat hij zijn gedichten niet alleen als gebruiksartikelen maar als teksten van meer blijvende waarde erkend wenst te zien.

Op die manier begint een proces van canonvorming. Voor werk dat niet gebundeld wordt, wordt in principe ook geen plaats in de literaire canon gevraagd. Als niemand, dichter, kunstkenner of uitgever, het nodig vindt teksten te redden uit de beperking van de actualiteit, dan hadden ze blijkbaar geen surplus-belang boven hun directe betekenis.

Het is van belang op te merken dat het feit dat een gedicht een actuele gebeurtenis bezingt, en een gebruikskarakter heeft, aanvankelijk geen enkele belemmering vormt voor opname in de canon. Integendeel, in veel zeventiende-eeuwse bundels wordt voor de verschillende soorten gelegenheidspoëzie royaal plaats ingeruimd en de verschillende genres fungeren vaak als ordeningsprincipe. De oudste schrijvers die zich over Vondels lyriek uitlaten, geven er niet apart aandacht aan dat het zo vaak om gelegenheidspoëzie gaat. Dat vormt geen probleem. Wel wordt bewondering gewekt door de veelzijdigheid van het gebodene. 'Hij liet geen stof onverhandelt', merkt Brandt op en met preciese aanduiding van waar alles te vinden is in de *Poëzy* somt hij met graagte het hierboven al aangegeven rijtje van bruiloftsdichten, lijk- en grafgedichten, geboortedichten enzovoorts op.

In de achttiende eeuw komt er kritiek op de eigentijdse gelegenheidspoëzie-industrie die van laag niveau en totaal vercommercialiseerd is. Maar die kritiek is niet principieel en een figuur als Vondel blijft buiten schot. In de negentiende eeuw begint hierin verandering te komen. Aan het begin ervan ziet de literatuurgeschiedschrijver Jeronimo de Vries nog geen problemen: met enthousiasme loopt hij de hele rij van door Vondel beoefende genres af en in alle categorieën weet hij wel iets schoons te vinden. Iets later noteert

N.G. van Kampen dat Vondel in zijn lier- en zegezangen voor de vereeuwiging zorgde van

de voornaamste dier eeuwig merkwaardige gebeurtenissen welke de Nederlandsche Maagd in de zeventiende Eeuw meer dan eens tot lotsbeschikster van Europe verhieven.
(Van Kampen, dl. 1, blz. 172)

Dat doet het vaderlandse hart goed. Wel valt op dat Jeronimo de Vries wanneer hij citeert, gedichten naar voren haalt die algemeen-menselijke emoties bezingen, de ‘Bede aan het Walen weeshuis’ bijvoorbeeld met dat meelijwekkende begin

Och laet uw mededogen stralen
op dees van elk vergete schaar

en de ook nu nog bekendste lijkdichten als ‘Vertroosting aen Geraert Vossius’ en ‘Kinder-lijk’ (De Vries, dl. 1, blz. 159-173).

Verder in de negentiende eeuw treffen we de eerste wetenschappelijke literatuurhistoricus Jonckbloet die kritischer tonen laat horen, al heeft hij in principe geen bezwaar tegen de stofkeuze van Vondel. Hij legt echter de nadruk op iets anders: het feit dat Vondel op bestelling dichtte en voor zijn werk betaald werd. Zeker, dat was toen een gebruikelijke zaak. Maar

waar een gedicht op die wijze ontstond, laat het ons niet zelden koud gelijk de Dichter zelf zeker koud bleef. Maar waar oprechte geestdrift hem naar de lier deed grijpen, waar zijn hart sprak en innerlijke aandrang hem tot zingen noopte, daar zet hij ook ons in vuur, sleept ons mee en dwingt ons sympathie en bewondering af.
(Jonckbloet, dl. 4, blz. 161)

Maar, zo vervolgt hij, als Vondel zijn hart niet bij de zaak heeft, camoufleert hij zijn gebrek aan warmte met de sier van de klassieke mythologie.

Vergelijkbare geluiden zijn te horen in de literatuurgeschiedenis van Kalff. Ook hier wordt een scheiding gemaakt tussen gedichten die op bestelling zijn gemaakt en de ware poëzie die uit eigen aandrifft ontstaat. Ook in Kalffs visie moet mythologische opsmuk gebrek aan echte bezieling maskeren.

Wanneer de eerlijke dichter niet al te veel voelt voor het bruidspaar, kan men dat gewoonlijk al hooren aan den matten klank zijner deftige alexandrijnen [...] Hoe anders klinkt Von-

dels bruiloftslied wanneer zijn hart erin spreekt, en dat is wanneer hij voor familie en vrienden dicht.

En Kalff kan de redenering vervolgens zelfs omdraaien:

Vindt men een enkelen keer dezelfde bevallige losheid in bruiloftsverzen voor hooggeplaatsten, zooals in die voor Willem III en voor Cornelis Backer, dan zal men moeten aannemen dat ook hier de schoonheid uit ware aandoening geboren is.
(Kalff, dl. 4, blz. 317-318)

Het is niet nodig dit rijtje citaten verder te vervolgen want het zal wel duidelijk zijn wat er aan de hand is: er is een andere visie op literatuur ontstaan en in dat nieuwe kader is voor gelegenheidspoëzie eigenlijk geen plaats meer, al moet Vondel, de ‘prins onzer dichters’, natuurlijk zoveel mogelijk gered worden. Het is hier uiteraard niet de plaats om te beschrijven wanneer en hoe die nieuwe opvattingen zijn ontstaan. Om ze te karakteriseren gebruik ik de bondige en toegespitste formulering van Willem Kloos ‘dat kunst de allerindividueelste expressie van de aller-individueelste emotie moet zijn’. Slechts zulke poëzie zou werkelijk in het rijk van de schoonheid thuis horen. Centraal staan in deze visie de emoties van de dichter en het ligt dan voor de hand dat gelegenheidspoëzie geen waardering meer kan vinden. Juist deze gedichten die aanwijsbaar hun ontstaan niet vonden in de gevoelens van de dichter maar in een buiten hem gelegen gebeurtenis waar hij vaak in opdracht op reageren moest, vielen buiten het model van de ‘echte lyriek’, gedefinieerd als een aan de tijd ontheven, op schoonheid gerichte verwoording van individueel-dichterlijke ervaringen. Men kon alleen proberen uit de grote hoeveelheid gelegenheidsgedichten te redden de verzen waarachter men dan toch echt gevoel vermoedde, en vaak waren dat verzen die betrekking hadden op gebeurtenissen uit het eigen leven van de dichter - het sterven van een kind of een vriend - of verzen met voor de eigen tijd herkenbare emoties zoals vaderlandsliefde dat voor de negentiende eeuw was. Voor het overige kreeg gelegenheidspoëzie als eigenlijk niet tot de ware poëzie behorend, geen belangstelling en literair-wetenschappelijk was men op dood spoor: de vraag naar de oprechtheid des harten van een dichter valt niet op wetenschappelijke gronden te beantwoorden.

Er moesten nieuwe vragen gesteld kunnen worden voordat het corpus gelegenheidspoëzie ook weer nieuwe en belangwekkende antwoorden zou kunnen geven. Daartoe moest in elk geval het inzicht ontstaan dat de visie op poëzie als de tijdloze als de tijdloze expressie van de persoonlijkheid van de dichter niet de alleen juiste was, maar integendeel gebonden aan een vrij korte periode in de geschiedenis.

Min of meer parallel werden twee nieuwe toegangswegen geopend. Het onderzoek naar de rhetorica als het patroon voor poëzie waarin de communicatie tussen auteur en lezer centraal staat, kwam op gang, en tevens kreeg men er opnieuw oog voor dat er naast de poëzie van de ivoren toren evenzeer en even legitiem poëzie kan bestaan die functioneert in de maatschappelijke werkelijkheid en de ideeën van haar tijd vertolkt. De vragen naar de esthetische waarde en het boventijdelijke belang van de gelegenheidspoëzie waren daarmee niet opgelost; ze werden eerder een beetje buiten spel gezet. De aandacht van de literatuurhistorici verschoof als het ware van de gebundelde gedichten met hun literaire pretenties naar de plano's die zo onbekommerd voor hun tijdgebondenheid uitkwamen.

Uit respect voor onze negentiende-eeuwse voorgangers wil ik hier ten slotte ook nog de opmerking kwijt dat in dezelfde periode waarin men literair eigenlijk met de occasionele poëzie niets wist te beginnen, de positivistische wetenschap door middel van persoonsbibliografieën als die van Unger en door verschillende pamflet catalogussen toch juist de basis voor verder onderzoek heeft gelegd.

2 Recente benaderingwijzen

2.1 Gelegenheidsgedichten in hun sociale context

Als er één soort poëzie bestaat waarvoor de vraag naar produktie en receptie gesteld moet worden, dan is dat, naar gebleken is, wel de gelegenheidspoëzie, gebruikspoëzie voor een bepaalde gebeurtenis, gericht op een bepaald publiek. Niet wie het gelegenheidskarakter ervan wil ontkennen, maar juist wie de gelegenheid met alle participanten centraal stelt, heeft de beste kans deze poëzie recht te doen. Een poëzie die dichtbij het maatschappelijk leven staat en in principe niet tot een kleine groep literaire fijnproevers maar tot een grote groep meebelevers is gericht.

Naar de materiële aspecten van de produktie is in Nederland nog maar heel weinig onderzoek gedaan. Systematisch is er bijvoorbeeld nog nooit uitgezocht hoe het met opdrachten in de particuliere en publieke sector gesteld is en welke beloningen dichters voor hun werk ontvingen. In teksten uit de achttiende eeuw, die de gelegenheidspoëzie echter met een kritisch-bevooroordeeld oog beschouwen, valt te lezen dat dichters aan het werk gingen onder een zware sociale druk die in het beste geval nog in de vriendschappelijke sfeer lag (van een dichtende vriend werd een bijdrage aan de feestvreugde verwacht) en in het slechtste geval in een abjecte baantjesjagerij

en brooddichterij ontaard was. Er lijkt dan een hele industrie te zijn ontstaan waarin opdrachtgevers, dichters en drukkers elkaar wederzijds aan het werk hielden. Maar uit de zeventiende eeuw klinkt op dit punt veel minder kritiek op. Ook in de teksten van de dichters zelf horen we, anders dan later, geen klachten over de last die het voortdurend op bestelling schrijven voor hen betekenen zou. Opdrachten van hooggeplaatste personages en van de magistraat konden als eervol worden beschouwd, als erkenning voor het belang dat aan de bijdrage van de dichter werd gehecht en het feit dat een beloning behalve in geld ook in de vorm van een gouden of zilveren penning werd gegeven, duidt ook op het eervolle karakter daarvan. Niet altijd ligt het initiatief bij een opdrachtgever. Er zijn aanwijzingen dat dichters ook uit zichzelf tot schrijven kwamen. In de particuliere sfeer ligt een vriendendienst als motief voor de hand, in de publieke sector kan een auteur het initiatief voor het schrijven van een gedicht nemen als hij bijvoorbeeld zijn mening over een actuele kwestie wil geven. In het duister gehuld is voornamelijk de rol van de drukker-uitgever. Ook al weer in de genoemde achttiende-eeuwse kritische bronnen wordt de indruk gewekt dat sommige bedrijven het vrijwel uitsluitend van die gelegenhedenversjes moeten hebben. Zouden uitgevers een stimulerende rol gespeeld hebben bij het ontstaan van gedichten waarvoor ze een lezerspubliek aanwezig konden achten?

Neem een bekende tekst als het kritische gedicht dat Vondel ‘Aen de beurs van Amsterdam’ heeft gewijd en dat Jan Zoet een tegengedicht heeft ontlokt waarop Vondel vervolgens weer met een tweede gedicht heeft gereageerd. Er is een exemplaar van de oorspronkelijke plano overgeleverd, fraai versierd met een duidelijk speciaal voor dit gedicht vervaardigde figurenrijke omlijsting. Wie nam het initiatief? De dichter die iets negatiefs op zijn hart had over de beurs? Waarom dan die sierlijke inkleding? Was het soms een opdracht van de beursleiding die dan waarschijnlijk iets anders is uitgevallen dan de intentie van de heren was? Kon een drukker-uitgever iets met zo'n tekst verdienen? Hoe hoog was de oplage ervan? Hoe werd de tekst verspreid? Zulke vragen, belangrijk voor het begrijpen van het literaire bedrijf, de functie van literatuur, de status van de dichter, de belangstelling van de burger, zijn gemakkelijk te stellen - al is dat eigenlijk nog niet vaak gebeurd - maar misschien wel nooit meer te beantwoorden. De paradox doet zich voor dat we, net als we volledig willen erkennen dat zo'n planotekst alleen in zijn sociale context werkelijk te begrijpen valt, moeten toegeven dat het blaadje ons met bijna uitsluitend vragen confronteert. We kennen één contemporaine lezersreactie, die van Jan Zoet. Op diens stijl afgaand zou men kunnen veronderstellen dat hij ‘de stem des volks’ wil vertolken wanneer hij het economisch belang van de

beurs voor de Amsterdamse samenleving benadrukt en Vondels ethische kritiek afwijst. Sprak de herbergier namens zijn klanten? Had iemand hem een hint gegeven dat een afwijzende reactie welkom zou zijn? En waarom gaf Vondel in zijn dupliek toe? Was hij door Zoets argumenten overtuigd geraakt of was hij soms onder druk gezet? Het voorbeeld moet maar uitwijzen dat op dit gebied nog heel veel te onderzoeken valt.

2.2 Literaire aspecten van de gelegenheidspoëzie

Hoe wist een dichter eigenlijk hoe een gelegenheidsgedicht eruit behoorde te zien? In de eerste plaats kon hij dat via het onderwijs leren. Een handboek in de poëtica als de *Institutio poetica* van Jac. Pontanus dat ook als schoolboek is gebruikt, bevat in verschillende paragrafen duidelijke uiteenzettingen over verschillende occasionele genres. Zeer uitvoerig wordt de gelegenheidsliteratuur ook behandeld in de grote, meer op de universiteit gerichte rhetorica van Vossius.

En daarmee komt de rhetorica in het vizier, dat verfijnde systeem dat precies onderwees op welke wijze men een hoorder/lezer moet benaderen, hoe men op zijn gemoed moet werken en hem op een redelijke wijze en met een ordelijk gebruik van argumenten van het juiste standpunt moet overtuigen. De rhetorica leert een auteur hoe hij op een systematische manier argumenten moet verzamelen en die onder woorden brengen. Voor sommige onderwerpen, bijvoorbeeld huwelijk en dood, was al in de klassieke oudheid een dergelijke argumentenverzameling compleet uitgewerkt. Daarmee kon de gelegenheidsdichter zijn voordeel doen. Het boek waarmee in Nederland pas werkelijk de doorbraak van de bestudering van de rhetorica tot stand is gebracht, de dissertatie van Sonja F. Witstein, heeft bijvoorbeeld laten zien hoe de praktijk van de funeraire poëzie, dat wil zeggen lijk- en grafdichten, geruggesteund werd door de theorie omtrent dat genre.

Behalve langs de weg van de theorie kon de gelegenheidsdichter ook door het bestuderen van voorbeelden zijn handwerk leren - dat zal zelfs wel de meest gebruikelijke weg geweest zijn. Natuurlijk was in de periode van de Renaissance de blik gericht op de Oudheid en bij tal van vooral Latijnse auteurs kon men voor het schrijven van gelegenheidsgedichten te rade gaan. Ik noem maar één voorbeeld, Statius, de dichter die zijn gelegenheidsverzen in vijf boeken *Silvae* (bossen) gebundeld heeft. Die titel heeft veel school gemaakt en in later tijd zien we in allerlei talen gelegenheidsgedichten als ‘dichtbossen’ verzameld.

De betekenis van de humanistische Neolatijnse poëzie mag hier niet onbesproken blijven. Juist in die bij uitstek in geleerde vrien-

denkkringen beoefende dichtkunst was veel ruimte voor gelegenheidsgedichten op elkaars huwelijken, sterfgevallen en studiereizen. Misschien verklaart de exemplarische betekenis van die Neolatijnse literatuur voor de letterkunde in de eigen taal ook iets triviaals als het feit dat gedichten op boeken en promoties wel een gebruikelijk onderdeel van de gelegenheidspoëzie vormen, maar dat bijvoorbeeld een gedicht op een geslaagde handelsonderneming niet tot het vaste repertoire behoorde. Voor de relatie tussen Neolatijnse en Nederlandse lyriek moet nog heel veel werk verzet worden.

2.3 Ideeëngeschiedenis

De gelegenheidsdichters hebben - zeker wanneer ze in opdracht werken - in principe een tweeledige taak: ze moeten namens de gemeenschap spreken bij een bepaalde gelegenheid, en tegelijk moeten ze ook diezelfde gemeenschap van de juistheid van hun visie op het gebeuren overtuigen, immers pas dan wordt de dichter ook werkelijk als tolk geaccepteerd. In deze op het publiek gerichte maar tegelijk ook door het publiek gevoede dichtkunst, zullen we in het algemeen ook de ideeën van de gemeenschap aantreffen. De revolutie wordt in gelegenheidspoëzie niet gepredikt; de dichter vertolkt waarden waarvan hij (onbewust) aanneemt dat zijn publiek ze delen zal. Al is deze poëzie dus krachtens haar aard conformistisch, dat betekent toch niet dat de gelegenheidsdichter niet anders kan en mag dan de heersende ideeën weergeven. Al moet hij voorzichtig zijn, in zijn rol van overtuiger kan hij ook proberen verschuivingen in de standpunten tot stand te brengen, en wie er oog voor heeft, kan ook in de gelegenheidspoëzie volgen hoe in een soort lange golfbeweging de opvattingen veranderen.

In de bruiloftspoëzie, die, gevoed door de traditie uit de late Oudheid, een zwaar accent legde op erotiek, welvaart en succes en veel ruimte gaf aan het optreden van heidense goden, zien we een verschuiving optreden naar christelijke bruiloftspoëzie waarin deugden als soberheid en kuisheid centraal staan en alles afhankelijk wordt gemaakt van Gods zegen. En misschien nog wel interessanter is het dat die op het oog zo bij het calvinistische Nederland passende visie het toch in de huwelijkspoëzie niet werkelijk haalt omdat het rijkgeworden patriciaat toch liever wat anders wenste. Op dezelfde manier zou het boeiend zijn wanneer de vooral op rhetorische topen en structuren gerichte dissertatie van mevrouw Witstein nog eens werd aangevuld met een studie over het denken over de waarden van leven, dood en onsterfelijkheid zoals die in de funeraire poëzie naar voren komen.

Voor gelegenheidspoëzie in de publieke sfeer is de laatste jaren in Amsterdam veel werk verzet. Marijke Spies heeft in verschillen-

de studies met behulp van een retorische analyse en op basis van een rijk corpus materiaal uit de ethische, filosofische en politicologische hoek de ideologische basis van verschillende grote gelegenheidsgedichten van Vondel onderzocht, en daarbij laten zien dat Vondel op een voorzichtige wijze ook politiek partij kiest. Op dit gebied is ook al een discussie op gang gekomen. Mieke Smits-Veldt had Vondels ‘Vredewensch voor Constantijn Huygens’ in een actuele politieke context geplaatst en laten zien dat Vondels pleidooi voor vrede past in de strategie van de vredespartij in Amsterdam. Vervolgens heeft Lieven Rens bepleit - met erkenning van het behaalde resultaat - ook oog te hebben voor de profetisch-duidende Vondel ‘die naar essenties peilt’ en niet uitsluitend vanuit de actuele context verklaard kan worden.

3 Een casus ter illustratie

Op 2 mei 1656 werd de rijksstad Aken door een felle brand in de as gelegd. De schattingen over het aantal vernielde huizen en gebouwen lopen uiteen van tweeduizend tot meer dan vijfduizend, maar over één ding zijn de bronnen het eens: het was een onvoorstelbaar drama. Van de mooie stad, die wonderlijk genoeg aan de vernielingen van de in 1648 afgelopen dertigjarige oorlog ontkomen was, bleven maar weinig resten over.

Ook in de Nederlanden maakte de ramp een grote indruk. Er zijn verscheidene reacties overgeleverd waarvan ik een drietal wil bespreken. Vondel schreef een ‘Klaghte op den ondergangk der rijksstede Aken’. De manier waarop die tekst is overgeleverd, is tekenend voor de precaire overlevingskans van plano's. In de wetenschappelijke uitgave van Vondels werken is het gedicht afgedrukt naar de versie uit *Klioos kraam* 1 van 1656, dat is dus een van die ‘Dichtverzamelingen’ die Brandt noemt. Toen, in 1935, was geen oudere versie bekend. Inmiddels is echter toch een exemplaar van de oorspronkelijke plano-uitgave van het gedicht teruggevonden.

Het is een ‘klacht’, zoals de titel ook uitdrukt, en hiermee komt de rhetorica als analysemodel naar voren. We kunnen op dit gedicht heel goed toepassen wat Vossius in zijn hierboven al genoemde retorische handboek over de *lamentatoria* zegt: dat genre brengt breeduit calamiteiten naar voren om de lezers/hoorders tot medelijden te brengen. Het kan haat opwekken tegen degene die de ramp op zijn geweten heeft, en het kan ook de lezer vrees inboezemen omdat het laat zien dat wat de een treft, ook de ander kan overkomen (Vossius, dl. 1, blz. 418). Inderdaad geeft Vondel de ramp breeduit weer. Uitvoerig beschrijft hij hoe het vuur om zich heen grijpt, niets

spaart en de burgerij tot wanhoop brengt. De ramp is des te verschrikkelijker omdat ze zo onverdiend was. Aken wordt als een vrome stad geschilderd die een schat aan heiligdommen in zich bergt. Er is geen verklaring. De stad verbrandde door haar eigen vuur, een ongelukkige vonk binnen de muren. Een oorzaak weet Vondel niet aan te geven. Het enige dat hij kan zeggen, is dat God het blijkbaar zo beschikt heeft:

De hemel heeft u tijd gestelt.
Geen leger hoeft u t'overwinnen:
Een vonck, uw vyant, schuilt van binnen.

Dat is het slot en tevens de gelaten pointe van het gedicht: wat hier gebeurd is, moet voor een mens onverklaarbaar heten. Haat tegen de veroorzaker van de ramp is in deze situatie niet aan de orde. Wel zijn medelijden en vrees op zijn plaats: wat een onherstelbare ramp voor zo'n mooie stad; en ook: als dit aan het vrome Aken kan overkomen, wie is dan nog veilig.

Vondel treedt hier op als de tolk van de tijdgenoot. Namens iedereen spreekt hij een bittere klacht uit om het onverdiende en onbegrijpelijke lijden. Vossius beschreef de *lamentatoria* in zijn rhetorica in termen van het effect op de hoorder. Precies zo dwingt Vondel zijn lezers tot een visie op het gebeurde, een algemeen-menselijke visie, zelfs na eeuwen nog navoelbaar. De rhetorische gelegenheidsdichter is hier heel duidelijk in zijn dubbelrol waar te nemen: als tolk sprekend voor iedereen en tegelijk ook iedereen zijn visie opleggend.

Wie zou willen polemiseren als op een zo indringende wijze het probleem van het onverdiende lijden wordt verwoord? Toch is er een reactie op deze 'Klaghte' gekomen. In de bundel *Poësy* (1657) van de Amsterdamse dichter Joannes Six van Chandelier komt een gedicht 'Brand van Aken' voor. Ook dit gedicht zal eerst als separaat blad verschenen zijn maar deze plano lijkt verloren te zijn gegaan en alleen omdat in dit geval de dichter zelf voor bundeling heeft gezorgd, kunnen we van het gedicht kennis nemen. Het begint als volgt:

Euroop zy niet te zeer verwondert,
Al leek de wereld te vergaan,
Toen Aken, onder siên, en braân,
Van drypaarduisend, en een hondert,
En seeven groote, en kleine daaken,
Op vier na, maar seshonderd hiel,
Voorts, tot den grond, in asch verviel, *enzovoort*

Een vreemd begin: waarom zou Europa er niet te zeer over verwon-

derd moeten zijn als een stad ten onder gaat op een manier die het wereldeinde schijnt aan te kondigen? Die vraag gaat Six in zijn gedicht beantwoorden, eerst door hints te geven, maar vervolgens ook expliciet. De hints zijn te vinden wanneer de brand wordt aangeduid als ‘al te helschen vaagevuur’, en later als een ‘sodomachtig wonderwerk’. Daarmee wordt de lezer al op een spoor gezet: was dit wel een neutrale brand, of is hier soms van een Godsoordeel sprake? Dat laatste blijkt allengs het geval. Op een tamelijk duistere manier, via allerlei bijbelse toespelingen, brengt Six de vervolging van de protestanten binnen het rooms-katholieke Aken ter sprake. Na de vrede van Münster (1648) was het (weer eens) tot ernstige conflicten tussen katholieken en hervormden in de stad gekomen. Ten slotte werd de niet-katholieke godsdienst verboden, op straffe van verbanning. Veel protestanten hadden toen noodgedwongen de stad moeten verlaten. De leidende figuur bij deze contrareformatorische maatregelen was de priester Johann Baptist Bierens, door Six ten tonele gevoerd als een schijnheilige farizeeër. Nu, tegen die schijnheilige roomsen richt zich het hemelse vuur, zoals eens ook God door middel van vuur de zijde gekozen had van de vrome profeet Elia tegen de priesters van afgoden. En zoals de roomsen enkele jaren geleden hun protestantse stadgenoten verjaagd hadden, zo zijn ze nu zelf door Gods straffende hand verbannen.

Verbazing over het onverdiende lijden van Aken is dus in Six' ogen allesbehalve gewettigd: de stad kreeg precies wat haar toekwam. Daarom ook heeft Six een heel andere opvatting over de directe oorzaak van de brand dan Vondel. Die had gezegd: ‘Een vonck, uw vyant, schuilt van binnen’, oftewel wat minder poëtisch: de brand is per ongeluk in de stad ontstaan. En inderdaad, zo stond dat bij sommige bronnen te lezen: het vuur zou in een bakkerij begonnen zijn. Niets daarvan, zegt Six, die bakkerij stond al drie dagen zonder vuur. De brand is ontstaan door bliksem, vuur uit de hemel, een ingrijpen van God zelf.

Voor de interpretatie van Six' tekst is heel wat gedetailleerd historisch materiaal nodig en dat is geen toeval. Want wat Six doet is Vondel aanvallen in zijn universele pretentie, namelijk dat hij zou mogen spreken als woordvoerder van ‘de’ tijdgenoot. Vondel, de katholieke, kan niet namens iedereen spreken. Als hij zo algemeen-menselijk probeert aan het lot van Aken het probleem van het onverdiende lijden zichtbaar te maken, vervalst hij de geschiedenis, door de historische context buiten beschouwing te laten.

Als historische bron staan gelegenheidsdichten op hetzelfde niveau als reacties in proza zonder artistieke pretenties. Ook dat is aan deze casus te illustreren. Er is een derde reactie op de brand van Aken bekend, die op de discussie tussen Vondel en Six weer een an-

der licht werpt, het verslag dat de *Hollandse Mercurius* van het jaar 1656 aan de fatale gebeurtenis wijdt. De *Hollandse Mercurius* kiest met grote nadruk voor de versie dat de brand ontstaan is per ongeluk in een bakkershuis. De vlammen rezen zo hoog

dat de Voncken en brandende Kolen sig in de Lucht vertoonden, als quam het Vuur uyt den Hemel gevallen, 'tgeen oock by eenige geseyt, en met stijve Kaken staende gehouden is, hoewel dit [...] noit bewaerhey kan werden.

Het is niet meer te achterhalen of de *Mercurius* het oog heeft op Six als een van degenen die zo eigenwijs blijft volhouden dat er hemelvuur aan de brand te pas gekomen is. In elk geval was dat een van de lezingen en de vraag rijst waarom daar zo fel tegen geopponeerd moest worden.

Het is opvallend dat in het verslag van het jaarboek geen moment zelfs maar gezinspeeld wordt op problemen tussen roomsen en protestanten. Er wordt speciaal verteld dat een van de twee geredde huizen in de oude stad aan een gereformeerd koopman had toebehoord. En weliswaar vertelt de *Hollandse Mercurius* aan het eind van het verhaal dat van de dakloos geworden burgers het gereformeerde deel naar Maastricht en het roomse naar Keulen vertrok maar anderzijds suggereert die mededeling dat dus vóór de brand de aanhangers van de beide religies in Aken woonachtig waren en van een eerdere uitwijzing van de protestanten wordt niet gerept.

De *Mercurius* (zo veelzeggend naar de handelsgod genoemd) vond het blijkbaar weinig opportuun om op dit moment zo de nadruk op die godsdienstverschillen te leggen. Er waren handelspolitieke overwegingen in het spel. Door de brand van Aken verloor Holland een belangrijk afzetgebied, met name voor kopererts dat in Aken bewerkt werd. De Staten boden dan ook snel hulp aan bij de wederopbouw, op voorwaarde dat er religievrede zou zijn. In zo'n situatie was het allesbehalve gewenst om, zoals Six dat deed met zijn nadruk op hemelse straf, het vuur zo op te stoken. Maar Six was niet de enige scherpslijper. Het stadsbestuur sloeg de aangeboden hulp af met het argument 'lieber eine wüste als eine ketzerische Stadt haben zu wollen'. En in zo'n antwoord zal Six zijn gelijk in de besproken polemieek bevestigd hebben gezien.

De manier waarop de verschillende zienswijzen poëticaal verwoord zijn, zou de moeite van nadere analyse lonen. Six' gedicht is niet zo gemakkelijk in een genre onder te brengen als de klacht van Vondel. Zijn reactie - op Aken én op Vondel - is meer ad hoc, zoals ook zijn retoriek juist niet op het algemene en universeel-geldende, maar op het concrete en individuele is gericht. Tekenend is zijn nauwkeurige omschrijving in de geciteerde ope-

ningspassage over het aantal overgebleven huizen: welgeteld zijn dat er 596 uit een totaal van 6107. Vondel komt als ‘ik’ in zijn ‘Klaghte’ niet voor; hij spreekt zonder eigen identiteit als vertolker van het algemene gevoelen. Six daarentegen is heel duidelijk in eigen persoon aanwezig. Aan het eind van het gedicht zit hij, wel met een spoortje medelijden, maar toch onverzettelijk, op een heuveltje buiten Aken naar de herstelwerkzaamheden te kijken: het zal zijns inziens allemaal niet baten want als het verblijf van de afgod eenmaal gevallen is, dan zal men het niet meer kunnen opbouwen. Vondels gedicht, met de algemeen-menselijke, dwingende kracht om meelijden te wekken met het onverdiende lijden, kan ook los van de aanleiding in zijn algemene aspecten nog treffen. Dat is het hoge goed van klassieke literatuur, de tijdloosheid. Ik zou daarnaast de concrete, realistische Six als corrector niet willen missen. Zijn tekst legt de zwakheden van het klassieke bloot. Het detail kan het totaalbeeld ontkrachten. Het gaat er nu natuurlijk niet om wie er ‘gelijk’ had, maar wel om de vraag of de ondergraver van de algemene zo ontroerende waarheid niet ook zijn poëtische recht heeft.

Ook daarom is deze polemieek belangwekkend: er schuilt iets van de algemene problematiek van de gelegenheidspoëzie in. De gelegenheidsdichter spreekt als vertegenwoordiger van de gemeenschap en moet algemeen-geldige gevoelens vertolken. Wanneer hij op dat punt kwetsbaar wordt, zoals Vondel hier, dan kan hij die rol niet op de gewenste universele manier vervullen. Maar zou hij altijd afzien van iedere persoonlijke visie, dan zou de poëzie haar belangwekkendheid verliezen, zoals de grauwe massa achttiende-eeuwse gelegenheidsgedichten bewijst. Het conflict heeft het einde van het genre betekend. Naarmate de poëzie meer expressie van individuele gevoelens is geworden, verloor ze haar vermogen namens anderen te spreken.

4 Ten slotte

Het onderzoek naar gelegenheidspoëzie zoals zich dat de laatste jaren ontwikkelt, is rigoureus historisch georiënteerd. De teksten worden in hun maatschappelijke context geplaatst, met een uit de tijd zelf stammend analyse-model bestudeerd en op hun doelmatigheid voor een contemporaine doelgroep getoetst.

Het probleem van de schifting volgens (tijdloze) kwaliteit waar we de negentiende-eeuwse mee zagen worstelen, is buiten spel gezet. De moderne literatuurhistoricus is geneigd zich verre te houden van de artistieke aspecten van zijn onderzoeksobject. Hij lijkt niet veel te maken te willen hebben met de ‘kunstkenner’ uit de zeventiende eeuw die verzamelde wat hem de moeite waard leek en

verloren liet gaan wat geen artistieke surpluswaarde leek te hebben. Zelfs als literatuurhistoricus schiet hij dan mijns inziens te kort. Het zou tot onze taak behoren uit te zoeken waarom in de zeventiende eeuw aan Vondel meer kwaliteit werd toegekend dan aan zijn tijdgenoot Theodoor Dodeur wiens werk door niemand is verzameld en die nu totaal is vergeten. Maar zou juist van de literatuurhistoricus die erin geschoold is zich de normen en conventies van andere tijden eigen te maken, niet óók verwacht mogen worden dat hij een bijdrage levert aan het levend houden van de oudere letterkunde voor zijn eigen tijdgenoten?

‘De literaire kritiek dient er grosso modo toe de literatuur interessant te maken’, is een recente uitspraak van de literatuurtheoreticus Mooij. Nu, zolang de literaire kritiek in Nederland zich niet bezig houdt met oudere letterkunde, lijkt het mij toe dat de literatuurhistoricus die taak er zo goed en zo kwaad mogelijk maar bij moet nemen. Dat ‘interessant maken’ kan op verschillende manieren gebeuren en de historiserende werkwijze is zeker zo'n manier. Ik denk wat mijn casus van hierboven betreft dat de gedichten van Vondel en Six er voor een moderne lezer interessanter van worden als ze in hun historische context geplaatst zijn. Maar ik denk ook dat het mogelijk is moderne lezers duidelijk te maken wat de verschillende artistieke pretenties van de twee dichters waren, en op die manier zo'n lezer zelfs ook te overtuigen van een nog steeds herkenbare artistieke waarde die het oeuvre van beide dichters elk op zijn eigen wijze heeft. Dat vraagt de bereidheid literaire normen van de eigen tijd en van zichzelf te relativiseren. Bij dat leren relativiseren kan de literatuurhistoricus goede diensten bewijzen.

Literatuur

Sinds kort beschikken we voor de zeventiende eeuw over de beschrijving van een collectie gelegenheidsgedichten in de particuliere sfeer, José Bouman, *Nederlandse gelegenheidsgedichten voor 1700 in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage; catalogus van gedrukte gedichten op gedenkwaardige gebeurtenissen in het leven van particuliere personen*. Nieuwkoop 1982. Een toelichting op de waarde van het materiaal voor bibliografen en literatuurhistorici heeft de auteur gegeven in *Spektator* 13 (1983-84), blz. 52-61. Een streekcollectie gelegenheidsgedichten op personen en plaatsen is bijeengebracht in *Overijssel in proza en poëzie*. Ed. G.T. Hartong. Provinciale bibliotheekcentrale Overijssel-Oost; Borne 1983. Omdat gelegenheidsgedichten in de publieke

sfeer gelijk te stellen zijn met niet-literaire vlugschriften, zijn heel wat gedichten te vinden in de diverse pamfletcatalogussen. Men kan die opgesomd vinden in het ‘Chronologisch overzicht van gedrukte Nederlandstalige catalogi van pamfletten’ in W.P.C. Knuttel, *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek. Herdruk met handgeschreven verbeteringen, aanvullingen en varianten* [...]. Utrecht 1978, blz. XXVII-XXVIII. Veel gelegenheidsgedichten zijn slechts overgeleverd doordat ze in het verzamelde werk van de auteur zijn opgenomen. In de zeventiende-eeuwse edities kan men ze daar vaak per genre geordend vinden. Van een enkele auteur, zoals Vondel, is het werk bibliografisch opengelegd. In J.H.W. Unger, *Bibliographie van Vondels werken*, Amsterdam 1888, zijn de toen bekende afzonderlijke uitgaafjes opgenomen. Sindsdien is er veel meer voor de dag gekomen. In Utrecht is in de bibliotheek van het Instituut De Vooy's omtrent de plano's van Vondel te raadplegen de scriptie van Paul Prieckaerts, *Vondels plano's; bibliografische en andere aspecten* (1983).

Een samenvattende studie over de Nederlandse gelegenheidspoëzie bestaat niet. Voor Duitsland heeft Wulf Segebrecht het verschijnsel in kaart gebracht in *Das Gelegenheitsgedicht; ein Beitrag zur Geschichte und Poetik der deutschen Lyrik*. Stuttgart 1977. Wilfried Barner, *Barockrhetorik; Untersuchungen zu ihren geschichtlichen Grundlagen*, Tübingen 1970, geeft veel aandacht aan de gelegenheidspoëzie als integrerend onderdeel van de op communicatie gerichte barokliteratuur waarvoor hij de ‘theatrale grondhouding’ kenmerkend acht. Een niet erg diepgaand overzicht van de bruiloftspoëzie wordt geboden in Virginia Tufte, *The poetry of marriage; the epithalamium in Europe and its development in England*. Los Angeles 1970. Leonard Forster beschouwt het epithalamium als uitlaatklep voor erotische gevoelens in de periode toen het heersende Petrarkisme aan seksualiteit weinig literaire ruimte bood, in *The icy fire*, Cambridge 1969, blz. 84-121. Over de klassieke traditie in epithalamische poëzie handelt het artikel van Thomas M. Greene, ‘Spenser and the epithalamic convention’, in: *Comparative literature* 9 (1957), blz. 215-228. In verschillende bijdragen heeft M.A. Schenkeveld-van der Dussen aandacht besteed aan ideologische aspecten van bruiloftspoëzie: ‘Christus, Hymenaeus of de “teelzucht”’, in: *Visies op Vondel na 300 jaar*, Den Haag 1979, blz. 11-25; ‘Hochzeitsdichtung und christlicher Glaube,’ in: *Jahrbuch für Internationale Germanistik*, Reihe A, Bd. 8 Basel 1980, blz. 31-37; ‘Bruiloftsdichten in de tale Kanaäns: het probleem van de onverstaanbaarheid’, in: *De nieuwe taalgids* 75 (1982), blz. 50-60. De structuur en topiek van de lijk- en grafgedichten is behandeld in de dissertatie van S.F. Witstein, *Funeraire poëzie in de Nederlandse Renaissance; enkele funeraire gedichten van Heinsius, Hooft, Huygens en Vondel*

bezien tegen de achtergrond van de theorie betreffende het genre. Assen 1969. Het boek bevat voorts een brede algemene inleiding in de rhetorische theorie en uitgebreide literatuuropgave.

Voor het onderwijs in de rhetorica kan men zich oriënteren in P.N.M. Bot, *Humanisme en onderwijs in Nederland*, Utrecht-Antwerpen 1955 en E.J. Kuiper, *De Hollandse 'schoolordre' van 1625*, Groningen 1958. Een specifiek geval van beïnvloeding door (op school geleerde) theorie wordt besproken in M.A. Schenkeveld-van der Dussen, 'Theorie en poëzie; een epithalamium van Six van Chandelier', in: *De nieuwe taalgids* 72 (1979), blz. 391-398.

Voor de Neolatijnse gelegenheidspoëzie zie Jozef IJsewijn, *Companion to Neo-Latin studies*, Amsterdam enz. 1977; blz. 271-272 literatuuropgave.

De invloed van de Nederlandse op de Duitse gelegenheidspoëzie wordt aan de orde gesteld in hoofdstuk 4 van Ulrich Bornemann, *Anlehnung und Abgrenzung; Untersuchungen zur Rezeption der niederländischen Literatur in der deutschen Dichtungsreform des siebzehnten Jahrhunderts*, Assen 1976.

Onderzoek naar rhetorische opbouw en ideologische doelstelling is gecombineerd in M. Spies, 'Het Lof der Zee-vaert (1623); Vondels politieke maiden-speech', in: *Vondel bij gelegenheid 1679-1979*. Middelburg 1979, blz. 63-91; en in haar 'Het stadhuis staat op de Dam; een onderzoek naar de argumentele opbouw van Vondels "Inwydinge van het Stadhuis t' Amsterdam" (1655)', in: *Visies op Vondel na 300 jaar*, Den Haag 1979, blz. 165-217. Een discussie over een (politiek) gelegenheidsgedicht van Vondel is gevoerd door M. Smits-Veldt, 'Vondels "Vredewensch aen Constantyn Huigens" (1633) als bijdrage tot een aktuele discussie', in: *Spektator* 7 (1977), blz. 217-245 en L. Rens, 'Structuren in Vondels Vredewensch aen Constantyn Huigens (1633)', in: *Vondel bij gelegenheid 1679-1979*, Middelburg 1979, blz. 92-102.

Er is uit de volgende literatuurgeschiedenissen voor de receptie geput: Jeronimo de Vries, *Antwoord op de vraag: welke zijn de vorderingen, welke is de verachtering der Nederduitsche dichtkunde, gedurende de achttiende eeuw, in vergelijking van vroegere tijdperken*. 2 dln. Uitg. als dl. 3 en 4 van de *Werken der Bataafsche Maatschappij van taal- en dichtkunde*, Amsterdam 1808-09. N.G. van Kampen, *Beknopte geschiedenis der letteren en wetenschappen in de Nederlanden (...)*. 3 dln. 's-Gravenhage-Delft 1821-26. W.J.A. Jonckbloet, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*. Vierde druk, herzien (...) door C. Honigh. 6 dln. Groningen 1889-1892. G. Kalff, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*. 7 dln. Groningen 1906-12.

Achttiende-eeuwse kritiek op gelegenheidspoëzie wordt besproken in M.A. Schenkeveld-van der Dussen, 'Bruilofts- en liefdeslyriek in de 18de eeuw: de rol van de literaire conventies', in: *De nieuwe taalgids* 67 (1974), blz. 449-461.

Omdat de expressieve literatuuropvatting niet uit de lucht is komen vallen noem ik voor het belang van de affecten in de communicatieve literatuur van de zeventiende eeuw Heinrich Plett, *Rhetorik der Affekte; Englische Wirkungsästhetik im Zeitalter der Renaissance*. Tübingen 1975. Men raadplege de index s.v. Selbstbewegung des Bewegers.

Een reproductie van het in deze bijdrage genoemde gedicht van Vondel 'Aen de beurs van Amsterdam' is te vinden in J. van den Vondel, *Verscheiden gedichten*. Met aantekeningen van J. van Lennep. Opnieuw uitgegeven door J.H.W. Unger. 1634-1643. Leiden z.j. blz. 217-220. De relatie tussen de beide beursgedichten van Vondel en de reactie van Jan Zoet werd gelegd door Gerard Brom, 'Jan Zoet en Vondel,' in: *Vondelkroniek* 5 (1934), blz. 3-7.

Een exemplaar van de plano van Vondels 'Klaghte op den ondergangk der Rijcksstede Aken' (Amsterdam, voor de weduwe van Abraham de Wees, 1656) bevindt zich in het Serafijnsch Seminarie te Langeweg. Het Vondelmuseum te Amsterdam heeft daarvan een fotoreproductie. Het gedicht is uitgegeven in *De werken van Vondel* (de zogenaamde WB-uitgave), dl. 8, Amsterdam 1935, blz. 193-195. De 'Brand van Aken' van J. Six van Chandelier is te vinden in diens *Poëzy*, Amsterdam 1657, blz. 594-596. Dat Six inderdaad zich tegen Vondel keerde, blijkt ook uit het feit dat de eerste twee regels van zijn gedicht bijna identiek zijn met die van Vondels uit 1653 stammende 'Uitvaert van Marten Harpertsz. Tromp' (WB, dl. 5, blz. 581). Voor de rhetorische plaatsing van Vondels gedicht heb ik gebruik gemaakt van G.J. Vossius, *Commentariorum rhetoricorum (...) libri sex*, Leiden 1630³. De historische achtergrond van de teksten over Aken wordt behandeld in Herbert von Asten, 'Die religiöse Spaltung in der Reichsstadt Aachen und ihr Einfluss auf die industrielle Entwicklung in der Umgebung,' in: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* 68 (1956), blz. 77-190.